

Magyar–német irodalmi kapcsolatok Romániában

Erdélyt az európai művelődési csere példajaként szokták emlegetni; itt három nyelv találkozik: a neolatín román, az uráli nyelvcsaládot képviselő magyar és a germán nyelvcsaládhoz tartozó német. A három nyelv három kultúra hordozója, s mindegyik hatással van a másikra. Nemcsak a román többség és a nemzetiségek között jöttek létre a múltban kulturális kapcsolatok, hanem az erdélyi magyarok és a szászok között is.

Művelődési cserénk múltjáról sokat írtak. Most csak az utóbbi ötven évről szeretnék szólni. Azt is mondhatnám, hogy jelenünkről. Mert élnek még néhányan, akik az első világháború után a magyar–német kulturális csere alapjait lerakták. Kós Károly, Meschendorfer fordítója betöltötte már életének kilencvenedik évét Kolozsvárott. És él még dr. Otto Folberth, a költő és történetíró, aki már 1926-ban a *Klingsor* hasábjain tanulmányt írt az erdélyi magyar irodalomról.

Az első szervezett kísérlet a háború után a kulturális kapcsolatok megszerzésére az 1924-ben Kolozsvárott alapított négynyelvű *Cultura*, Sextil Pușcariu folyóirata. Szerkesztő bizottságának volt egy-egy francia, román, magyar és német tagja: Yves Auger, Lucian Blaga, Kristóf György és Oscar Netoliczka. A lap munkatársai a románság és a nemzetiségek legjobb tudósainak, íróinak, művészeinek köréből kerültek ki. Kár, hogy csak négy szám jelent meg ebből a nemes szándékú folyóiratból. A magyar–német kapcsolatok a két nemzetiség saját lapjaiban szövéődtek tovább.

Ugyanabban az évben, amikor a *Cultura* megindult, vagyis 1924-ben, jelent meg először Brassóban a német nyelvű *Klingsor*, s a második világháborúig nem is szüntette be megjelenését. Hasábjain számos vers és elbeszélés látott napvilágot nemcsak romániai magyar íróktól, hanem a magyar klasszikusok és a kortárs magyarországi irodalom képviselőitől is. Főszerkesztője, Heinrich Zillich és munkatársai, Otto Folberth, Ernst Jekelius, Bernhard Capesius, Harald Krasser, rendszeresen ismertették a Romániában magyar nyelven megjelenő könyveket, folyóiratokat, s írtak magyar művészek tárlatairól is. Ezek a német értelmiségiek még kitűnően tudtak magyarul, a háború előtti időkben nőttek fel.

Ebben az időben eleinte egyetlen jelentősebb erdélyi magyar irodalmi folyóirat jelent meg Kolozsvárt, a *Pásztortűz*, amelyben elszórtan, inkább a Szemle-rovatban a szász irodalommal is foglalkoztak. Rendszeres kapcsolat azután jött létre, miután 1926-ban a romániai magyar írók első ízben találkoztak Kemény János marosvécsi kastélyában, s ott megalapították Erdélyi Helikon névvel két világháború közötti irodalmunk legjelentősebb csoportosulását. A közelmúltban elhunyt Kemény János írja, hogy a helikoni írók legfontosabb feladatuknak vallották a barátság ápolását a hazai román, magyar és német írók között. Az első lépést a Helikon részéről a német írók felé a brassói születésű Aprily Lajos tette meg, aki személyes kapcsolatban állott Otto Folberthtel, s kölcsönösen fordították egymás verseit. Amikor az Erdélyi Helikon írói 1928-ban hasonló címmel folyóiratot indítottak, Aprily Lajos kérésére küldte be Folberth a lap első számának *Szász üdvözlét az Erdélyi Helikonnak* című cikkét. „A mi művészetünk formája a nyelv, s az erdélyi nyelvek alapjukban különböznek egymástól — írta. — De éppen ennyire igaz, hogy egész természet-élményünk, legfontosabb történelmi tapasztalataink s mai sorsunk közös élménye ugyanabból a forrásból fakad. A sorsközösségből fakadó belső érdekek láncá az, ami bennünket a mélyben összekapcsol.”

Ugyancsak 1928-ban, július 10-én történt meg az első intézményes találkozó magyar és szász írók között Nagyenyeden, egy erdei tisztáson, ahol a *Klingsor* részé-

ről Otto Folberth, Ernst Jekelius, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich, az *Erdélyi Helikon* részéről pedig kilenc magyar író jelent meg, köztük Áprily Lajos, Kós Károly, Kunz Aladár, Molter Károly és Kemény János, a Helikon marosvécsi házigazdája. A pompás környezetben sok fontos határozat született, az eredmény a kéziratforgalom növekedése lett a *Klingsor* és az *Erdélyi Helikon* között. November 17-én az *Erdélyi Helikon* megrendezte Kolozsvárt a szász költők nagy sikerű estjét; Meschendörfer, Zillich, Wittstock, Capesius, Folberth, Klösz és Hajek olvasott fel. A *Pásztortűz* ebből az alkalomból külön számot adott ki a szerzők verseivel és fényképével. A magyar íróknak nemsokára alkalmuk nyílt visszaadni Brassóban a szászok látogatását. A *Kronstädter Zeitung* német fordításban közölt magyar versekkel köszöntötte a vendégeket, a *Klingsor* alkalmi számában pedig ismét Folberth írt esszét az *Erdélyi Helikon* költőiről. Zsúfolt nézőtér ünnepelte a magyar írókat.

A magyar–német kapcsolatok hazai kutatója, Ritoók János összeállította a *Klingsor* magyar és a *Helikon* német tárgyú közleményeinek jegyzékét. Ebből kiderül, hogy a *Klingsorban* 1924-től 1938-ig nyolcvannyolc jelentősebb vers- és próza fordítás, tudományos közlemény, könyvismertetés, folyóiratszemle, képzőművészeti beszámoló jelent meg. Az *Erdélyi Helikon* viszont 1928-tól 1938-ig harmincöt közleményben adott hírt a romániai németiség szellemi életéről. Külön tanulmányt érdemelnek ezeknek a cikkeknek az irodalomtörténeti feldolgozása. S ennek során azt is el kellene mondani öszintén, hogy volt idő, amikor a két nemzetiség írói között elhidegülés következett be. Ezért is jutott el az idézett statisztikai kimutatás csak 1938-ig.

A harmincas évek kezdetén még semmi sem zavarja az együttműködést. 1932-ben jelenik meg a haladó fiatal szász írók kiadója, a Deutsche Buchgilde in Rumänien gondozásában Adolf Meschendörfer nagy regénye, a Németországban később ezüstéremmel kitüntetett *Die Stadt im Osten*. Brassó városának ez a hősköteménye nyomban magyar fordítóra talált Kós Károly személyében, s a könyv magyar nyelven meg is jelent a magyar Buchgilde, az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában 1933-ban. Kós Károlyt magyar sovinizta oldalról támadás érte, hogy miért fordított le olyan regényt, amely jogosan ugyan, de bírálja az első világháború előtt a nemzetiségek számára sérelmes magyar iskolaügyi törvényeket. A sovinizmus, a hitlerizmus hatása nemsokára a *Klingsor* hasábjain jelentkezik; a csoport egyik szárnya szélsőjobbra kanyarodott. Ugyanaz a Kós Károly 1935-ben az *Erdélyi Helikonban* válaszolni kényszerül, és beismeri, hogy a magyar írók elhidegültek a *Klingsortól*, „szellemi szövetségünket — írja — a politika zavarta meg”. Majd hozzáteszi, hogy „az erdélyi magyar közvélemény elutasítja a hitlerizmust mint politikai tantételt”. Molter Károly pedig *Az elvarázsolt varázsló* címen a humanizmus jegyében válaszolt Zillichnek a *Klingsorban* megjelent *Ungarn und Deutsche* című cikkére.

Azt hiszem, nem kell részleteznem az egykori és az azóta rég tárgyalanná vált vitákat, hiszen az évszámok egyszerű felsorolása érzékelteti, hogy milyen háborúság dúlt az irodalmi élet negyven évvel ezelőtti berkeiben. És itt sok mindent mellőznünk kell, hogy eljussunk tulajdonképpen jelenünkhöz. A szellemi kapcsolatok felvétele a második világháború után egy ideig késett. A régi írók közül sokan eltávoztak, az egykori folyóiratok, könyvkiadók helyébe mások léptek. Huzamosabb kiesés után az ötvenes években létesül ismét kapcsolat a romániai német és magyar irodalom között.

A múlt században születettek közül itt élt még Oscar Walter Cisek, aki az 1784-es parasztfelkelésről kezdett regénysorozatot, a költő Alfred Margul-Sperber és Franz Liebhard, verseiket szívesen fordítják magyarra, s hazatért meghalni a kor legkiválóbb szász prózaírója, Erwin Wittstock. Egy kötetre való elbeszélése *Látomás* címmel 1973-ban jelent meg magyarul B. Fejér Gizella hű fordításában.

Zárt körbe és lezárt korba vezetnek vissza Wittstock elbeszélései, a százság városfalakkal körülhatárolt, templomerődökkel védett világába, amelyben szigorú erkölcsi törvények uralkodnak. Ma már ez a kör kitágult, romániai német irodalomról beszélünk. A *Valaki tüzet kér* című, magyar nyelven Ferencz László fordításában ugyancsak 1973-ban megjelent novelláskötet lapjain, amelyhez Szász János írt előszót, egymás mellett jelentkezik a német közép- és új nemzedékből a resicai születésű Anton Breitenhofer, a *Neuer Weg* főszerkesztője, a brassói Fr. Johannes Bulhardt, a rádió német osztályának vezetője, a nagyszabenyű Hans Liebhardt, a tv német szerkesztője és a minden műfajban számottevőt alkotó Wolf Aichelburg, a temesvári Franz Storch, aki a *Volk und Kultur* című lapot szerkeszti, valamint a Brassóból Bukarestbe költözött Arnold Hauser, a *Neue Literatur* helyettes főszerkesztője és Dieter Roth, a *Kriterion* munkatársa. Ebből a felső-

rolásból nemcsak az látszik, hogy a romániai német irodalom művelői a történelmi Erdély, a Bánság és a főváros területéről kerülnek ki, hanem az is, hogy milyen intézményes keretek között jelentkeznek a német nyelvű irodalom Romániában.

Ha az időrendhez ragaszkodnánk, akkor természetesen a magyar—német irodalmi kapcsolatok számos más mozzanatáról is be kellene számolnunk a második világháború után, az első kapcsolatok felvételétől egészen a *Romániai német elbeszélők* kötetének megjelenéséig. El kellene mondanunk, hogy a romániai német és magyar irodalom több jelentős munkája jelent meg egymás nyelvén. Újabbban Arnold Hausernek *Jakob Bühlmann*ról szóló regényére figyelt fel a magyar olvasó, és Páskándi Gézának egy novelláskötete, *Die Ermordung des Lajos Fábán* jelent meg német nyelven. Ez utóbbi kettő már a Kriterion Könyvkiadó gondozásában.

A Kriterion, az együttélő nemzetiségek irodalmának kiadója, a román fordításokon kívül magyar, német, ukrán, szerb és jiddis nyelven jelentet meg könyveket. Ez újabb lehetőségeket nyújt a szervezett kulturális csere számára. Sőt a kolozsvári Dacia Könyvkiadónak is a román mellett van magyar és német osztálya. Kölcsönös fordításokra annál is inkább szükség van, mert a németek és magyarok ma kevésbé ismerik egymás nyelvét, mint a két világháború között, s kevesebben tudják eredetiben olvasni a másik nemzetiség irodalmának alkotásait. Olvasóink egy része a román nyelvet használja írásban és szóban; a németek például románul olvassák Sütő András vagy Bálint Tibor németül még meg nem jelent írásait.

A könyvkiadás mellett ma is a folyóiratok azok, amelyekre egymás irodalmának népszerűsítése hárul. S itt hivatkoznom kell az 1959 óta Carl Göllner szerkesztésében Nagyszébenben megjelenő *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* című folyóiratra, amely a társadalomtudományok terén a kölcsönös kapcsolatok fejlesztéséért már eddig is sokat tett. Az akadémiai folyóirat német, román és magyar szerzőktől megjelent közleményei sok érintkező pontra mutattak rá a történelem, a nyelvészet, a néprajz terén. Ugyanez mondható el a Kolozsvárt 1957 óta megjelenő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekről*. Az Akadémia intézeteiben magyar és német kutatók együtt dolgoznak román kartársaikkal, s a közös tervfeladatok kidolgozásában és elvégzésében most sokkal több alkalom nyílik a múltbeli haladó és a népek barátságát szolgáló mozzanatok feltárására, mint a két világháború közötti időben.

A magyar—német találkozások után kutatva azonban ma is az irodalmi folyóiratokhoz kell visszatérnünk, amilyen az *Utunk* és a *Korunk*, az *Igaz Szó* és német testvérpajtaik: a bukaresti *Neue Literatur* és a brassói *Karpaten Rundschau*. Recenziókon kívül a lapokban fontos fordítások látnak napvilágot egymás íróitól. Ezen a téren különösen az *Utunk* volt tevékeny, hasábjain 1957 óta sorozatszerűen jelentek meg fordításban Franz Liebhard, Joachim Wittstock, Anemone Latzina versei, Meschendörfer, Franz Storch, Georg Scherg, Ludwig Schwarz elbeszélései. Az *Igaz Szó* 1971. évi 2. számát teljes egészében a romániai német irodalomnak szentelte, harminc német szerzőtől mutatva be verset, elbeszélést, esszét, a *Korunk* ún. nemzetiségi száma (1973. augusztus) pedig a szerb, szlovák, török, bolgár és más nyelvből származó fordítások mellett több német író művét közölte.

1973 januárjában zajlottak le nemcsak nálunk, hanem világszerte a Madách Imre születésének százötvenedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepek. Az *ember tragédiáját* megjelenése után négy évvel, 1865-ben fordították németre mint Goethe *Faustjához* mérhető drámai és filozófiai alkotást. A másfélszázados évforduló alkalmával az Állami Magyar Színház Kolozsváron több jelenetet adott elő a drámából magyar, román és német nyelven. A román nyelvű részeket a kolozsvári Nemzeti Színház művészei adták elő Octavian Goga fordítása nyomán. A német nyelven előadott jelenetben a nagyszébeni színház német tagozatának művészei léptek fel. Tolmácsra nem volt szükség; a magyar közönség annyira ismeri a műsoron állandóan szereplő Tragédiát, hogy a német előadást is kitűnően tudta követni. Az emlékünnepe ly nemcsak hogy sikeresen zajlott le, hanem az előadásnak jelképes értelme is volt. Hazánkban a humanista, szocialista eszmények azok, amelyek a román—magyar—német találkozás számára is alapot teremtenek. Ezek jutottak magas szintű kifejezésre klasszikusaink alkotásaiban, s ezeket szolgálják a mai magyar és német írók, művészek, tudósok is, amikor az emberi értékek magaslátán keresik a találkozást egymással.

Mikó Imre